

'קומוניזם אלטרואיסטי': הקבלה המודרניסטית של הרב אשלג

בועז הוס

מחקר הקבלה מיסודו של גרשם שלום ראה בחסידות את השלב החשוב האחרון בתולדותיה של המיסטיקה היהודית. שלום ורבים מתלמידיו סברו שהקבלה, שהיה לה תפקיד מרכזי בתולדות היהדות בימי הביניים המאוחרים וראשית העת החדשה, פסקה מלהיות גורם חשוב בתרבות היהודית בת זמננו, ומהמאה ה-18 לא נוצרו שיטות קבליות מקוריות וחדשניות.¹ אף-על-פי שבשנים האחרונות פונה תשומת הלב של החוקרים לתולדות הקבלה והחסידות במאה ה-20,² חקר הקבלה בתקופה המודרנית עדיין איננו תופס מקום מרכזי בשדה מחקר המיסטיקה היהודית, ומקובלים מרכזיים שפעלו בתקופה זו עדיין לא זכו לתשומת לב ראויה.

בניגוד להערכה של שלום ותלמידיו, העיון בקבלה של המאה ה-20 מלמד שבמחצית הראשונה של המאה ה-20 נוצרו שיטות קבליות חדשות ומקוריות המשלבות דוקטרינות ופרקטיקות קבליות עם עקרונות וערכים מודרניים. שיטות אלה, שמקצתן זוכות לאהרונה להשפעה לא מבוטלת בתרבות הישראלית, מייצגות לדעתי שלב חדש בתולדות הקבלה, ואותו אכנה בשם 'קבלה מודרניסטית'. אני מציע את המונח 'קבלה מודרניסטית' ולא 'קבלה מודרנית' כדי להדגיש שמדובר בשיטות קבליות שלא זו בלבד שנוצרו במסגרת המודרנה ובתגובה לה,³ אלא שהן אף מחייבות היבטים מסוימים של התרבות המערבית המודרנית

- * המאמר מבוסס על דברים שנאמרו בכנס 'חכמת הקבלה של ר' יהודה אשלג', שהתקיים באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 26.12.2004. אני מודה למר יונתן מאיר שקרא טיוטה של המאמר והעיר לי הערות חשובות.
1. גישה זו באה לידי ביטוי מובהק במאמרו של גרשם שלום, 'הרהורים על אפשרותה של מיסטיקה יהודית בימינו', אברהם שפירא (קיבוץ והביא לדפוס), דברים בגו: פרקי מורשה ותחייה, תל-אביב 1976, עמ' 83-71. לשאלת יחסו של שלום לקבלה בת זמנו ראו: בועז הוס, 'לא לשאול כל שאלות', פעמים, 94-95 (תשס"ג), עמ' 57-72.
 2. שם, עמ' 69-70. לאחרונה יצא לאור ספרו של יהונתן גארב, יחידי הסגלות יהיו לעדרים: עיונים בקבלת המאה העשרים, תל-אביב תשס"ה.
 3. דוגמה מובהקת למקובל המגיב למודרנה, אך שולל את ערכיה (ובייחוד את היהודים המאמצים אותם) הוא ר' ישעיה אשר זליג (ריא"ז) מרגליות. על אודותיו ראו: יהודה ליבס, 'העדה החרדית בירושלים וכת

ומשלבות אותם בעקרונות קבליים. אף-על-פי שהקבלה המודרניסטית לא זכתה להשפעה ציבורית רחבה במחצית הראשונה של המאה ה-20, בשנים האחרונות זוכות שיטות קבליות שנוצרו בתקופה זו להשפעה הולכת וגוברת.

במאמר זה אתמקד במייצג מובהק של הקבלה המודרניסטית, ר' יהודה ליב אשלג, בעל הסולם' (1884-1954), שהציג בכתביו הרבים פרשנות חדשנית לקבלת האר"י ולספר הזוהר ויצר שיטה מקורית ומורכבת, שהיא הבסיס לפעילותן של כמה אסכולות קבליות בנות זמננו. בדברים שלהלן אדון ביחסו של הרב אשלג למודרנה ובשילוב שיצר בין עקרונות מודרניסטיים לתמות קבליות. לפני שאפתח במאפיינים המודרניסטיים של קבלת הרב אשלג, ברצוני לסקור בקצרה את הרקע להתפתחותה של הקבלה המודרניסטית.

* * *

אימוץ ערכים מודרניים של תנועת ההשכלה היהודית החל משלהי המאה ה-18 והיה כרוך במאבק נגד הקבלה. על אף נסיונות מסוימים לשלב בין הקבלה לערכי הנאורות, מרבית המשכילים היהודים במערב אירופה ובעיקר במזרח דחו בחריפות את הקבלה והחסידות ופעלו נגדה באמצעים שונים.⁴ בתגובה, חוגי המקובלים והחסידים במזרח אירופה התגוננו, הסתגרו והסתייגו מתנועת ההשכלה ומן הנסיונות לשלב בין התרבות המערבית המודרנית לתרבות היהודית.

למרות הקיטוב בין הקבלה להשכלה, במאה ה-19 היו גם חוגי דעות, משני המחנות, בעלי עמדות מתונות יותר, והם אף ניסו ליישב בין שני התחומים.⁵ מגמה זו התעצמה בשלהי המאה ה-19 וראשית המאה ה-20. בהשפעת גישות נאו-רומנטיות, אוריינטליסטיות ולאומיות השתנתה אפוא הגישה המשכילית לקבלה ולחסידות, והוגים שונים, במערב אירופה ובמזרח,

מדבר יהודה, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, ג (תשמ"ב), עמ' 137-152. על התנגדותו החריפה לרב קוק ראו שם, עמ' 148.

4. ראו: Boaz Huss, 'Admiration and Disgust: The Ambivalent Re-Canonization of the *Zohar* in the Modern Period', Howard Kreisel (ed.), *Study and Knowledge in Jewish Thought*, Beer Sheva 2006, pp. 205-210

5. על הגישה האוהדת לקבלה של אדולף פרנק ואלפרד ילינק, כמו גם על השילוב בין קבלה להשכלה בהגותו של אליה בן אמוזג, ראו שם, עמ' 209-210. קריאה ליישוב בין הקבלה להישגי המדע המודרני נמצאת בספרו של ר' פנחס ב"ר יהודה ליב הכהן לינטופ מליטא (ששימש רבה של ואבאלניק ואחר-כך של בירו), פתחי שערים, וילנה תרמ"א (1881): 'כי נחוץ להסליבו (!) ההכמות החדשות עם הקבלה כאשר אותם יחד בדורות הראשונים לאנשים אשר לא היה להם מושג רק מחכמת שאחר הטבעה מאריסטו כן עתה עלינו שחכמת הטבע הנסיונית עלתה על מרום עווה וגרמה לכחש לאלקי הטבע, עלינו לחדש את החכמה הזאת ויש לדבר בזה בארוכה מאד מה היא מחקרית ויסודותיה, יח, ב, וראו גם: שם, כג, וכן ראו: בצלאל נאור, 'גלגולי כתב-יד "אדיר במרום" לרמח"ל', סיני, רכג (תש"ס), עמ' נט-סב (אני מודה לתלמידי מר אליעזר באומגרטן שהפנה את תשומת לבי למאמר זה ולפועלו של לינטופ). וראו גם: אברהם ביק (שאוילי), הגות במחשבת ישראל המקורית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 62.

הראו גישה אוהדת ואף מתלהבת לקבלה ולחסידות.⁶ בד בבד, ובלי ספק בזיקה לתופעה זו, לחוגים מסורתיים במזרח אירופה היתה נכונות לשלב בין הקבלה למודרנה ונצרו סינתזות מעניינות ביותר בין תפיסות מערביות מודרניות לעקרונות קבליים וחסידיים. דוגמה מובהקת היא הגותו של הלל צייטלין, חסיד חב"ד בילדותו, שהקדיש את חיבוריו הראשונים לשפינוזה וניטשה, שב לחסידות, עסק בתרגום הזוהר ופיתח גישה מיסטית, שבעקבות רבקה ש"ץ אופנהיימר אפשר לכנותה בשם 'ברסלביות ניטשיאנית'.⁷ ניסיון לסינתזה בין הקבלה למודרנה בא לידי ביטוי גם בכתבי ר' יהודה יודל רוזנברג, שפעל בשלהי המאה ה-19 וראשית המאה ה-20 בפולין ואחר-כך בקנדה. רוזנברג – הידוע בעיקר בשל זיוף סיפור הגולם מפראג, בספרו נפלאות מהר"ל – תרגם את הזוהר לעברית והוסיף לו פירוש, שניסה להראות בו את ההתאמה בין הזוהר ובין חידושי המדע המודרני.⁸ גם ר' שמואל אלכסנדרוב, שחי במחצית הראשונה של המאה ה-20 בבוברויסק (ונספה, כצייטלין, בשואה), הציג פרשנות מודרנית למושגים ולרעיונות הקבליים, שהושפעה בעיקר מהפילוסופיה של פרידריך וילהלם

6. על ההתלהבות האוריינטליסטית מן הקבלה והחסידות בתקופת ה-Fin de Siècle (מפנה המאה ה-19) ראו: פול מנדס-פלור, 'אוריינטליות ומיסטיקה – האסתטיקה של מפנה המאה הי"ט והזרות היהודית', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, ג, 'ירושלים תשמ"ד, עמ' 623-681; Huss, 'Admiration and Disgust' (above note 4), pp. 212-235.
7. רבקה ש"ץ אופנהיימר, 'דרכו של הלל צייטלין אל המיסטיקה היהודית', כיוונים, 3 (תשל"ט), עמ' 85. על פועלו של צייטלין ראו: שרגא בר-סלע, בין סער לדממה: חייו ומשנתו של הלל צייטלין, תל-אביב תשנ"ט; Arthur Green, 'Three Warsaw Mystics', בתוך: רחל אליאור ויוסף דן (עורכים), קולות רבים: ספר הזיכרון לרבקה ש"ץ-אופנהיימר, ב (מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, יג), ירושלים תשנ"ו, חלק אנגלי, עמ' 58-1; יונתן מאיר, 'התהוותו וגלגוליו של מפעל תרגום וביאור ספר הזוהר להלל צייטלין', קבלה: כתב עת לחקר כתבי המיסטיקה היהודית, י (תשס"ד), עמ' 119-157; הנ"ל, 'נפתולי סוד: הלל צייטלין, הרי"ל אשלג והקבלה בארץ ישראל', באר רבקה: ספר היובל לרבקה הורביץ (בעריכת אפרים מאיר וחביבה פדיה), באר-שבע תשס"ו (בדפוס). וראו גם הקדמתו של הנ"ל להלל צייטלין, בחיבור הנשמה (בהכנה לדפוס). אני מודה ליונתן מאיר שמסר לי העתקים של מאמריו, לפני הדפסתם.
8. ראו: Ira Robinson, 'Kabbalah and Orthodoxy: Some Twentieth Century Interpretations' (unpublished paper), אני מודה לפרופ' רובינסון שמסר לי העתק של מאמרו. רוזנברג, שידע רוסית והכיר את ספרות ההשכלה, נעזר בתרגום הזוהר במלומד אברהם אליהו הרכבי, ראש המחלקה לספרות יהודית וכתבי יד מזרחיים בספריית סנט פטרסבורג. על דמותו של רוזנברג ופעילותו הספרותית והקבלית ראו: Idem, 'The Tarler Rebbe of Lodz and his Medical Practice', *Polin*, 11 (1998), pp. 53-61; Idem, 'Kabbalist and Communal Leader: Rabbi Yudel Rosenberg and the Canadian Jewish Community', *Canadian Jewish Studies*, 1 (1993), pp. 41-58. מפראג ומעשים נפלאים אחרים, ירושלים תשנ"א, עמ' 7-72; מאיר בר אילן, 'נפלאות ר' יהודה יודל רוזנברג', עלי ספר, יט (תשס"א), עמ' 173-180. על תרגומו הזוהר שלו ראו: מאיר, 'התהוותו וגלגוליו של מפעל תרגום וביאור ספר הזוהר להלל צייטלין' (לעיל הערה 7), עמ' 145-146, הערה 104; Huss, 'Admiration and Disgust' (above note 4), p. 222; הנ"ל, 'תרגומי ספר הזוהר', תעודה, 21 (בדפוס).

שלינג וולדימיר סולובייב.⁹ פרשנות מודרנית רבת עניין לקבלת האר"י ולספר הזוהר, החותרת להוכיח את ההתאמה בין הקבלה למדע המודרני, מצויה בספריו של ר' זאב וולף טננבוים, ספר מפתח הקבלה, וספר ארז הלבנון שנדפסו בלונדון ב־1922.¹⁰ ניסיון נוסף ליישב בין הקבלה למדע מופיע גם בחיבורו של ר' אליהו מרדכי הלוי ולקובסקי, יצירה חדשה בספרות הרבנית, משנת 1934.¹¹ ניסוח מודרני מעניין לעקרונות חסידיים מופיע בספרו של ר' מנחם אקשטין מרישא, תנאי הנפש להשגת החסידות, שנדפס בווינה, בשנת 1921.¹² השילוב בין הקבלה למודרנה הוא כידוע מאפיין מרכזי בהגותו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, כמו גם בהגותו של תלמידו הרב דוד הכהן, ה'ניזיר'.

גם הרב אשלג הכיר את התרבות המודרנית בת זמנו, האמין בהתאמה בין הקבלה ובין המדע המודרני ושילב בהגותו יסודות קבליים ומודרניים. בכתביו המרובים, שמרביתם הם פירושים לקבלת האר"י ולספר הזוהר, הציג הרב אשלג שיטה קבלית חדשנית ורדיקלית, המוצגת בלשון הקבלה הלוריאנית, אך מטמיעה בתוכה עקרונות וערכי יסוד של המודרנה

9. על ר' אלכסנדרוב ופרשנותו המודרנית לקבלה ראו: אהוד לוז, 'ספיריטואליזם ואנרכיזם דתי במשנתו של שמואל אלכסנדרוב', דעת, 7 (תשמ"א), עמ' 121-137.

10. זאב וולף טננבוים, ספר מפתח הקבלה, לונדון תרפ"ב. בשער הספר נכתב: 'הספר הזה הוא סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, והוא מורה דרך לכל התפין לכנוס להיכל הקבלה להבין מעלת חז"ל, רחבת דבריהם ועומק מחשבותיהם, אשר קלעו אל המטרה ולא חטאו, ובספר הזה יוכח הקורא לדעת, כי כל חכמות הטבע החדשים נכללים באורח ההסברה אשר לקדושי עליון חכמי הרוזים'. ספר ארז הלבנון, שנדפס עם ספר מפתח הקבלה, הוא פירוש מפורט להקדמת הזוהר 'על פי חוקי הטבע'. על טננבוים ראו: מאיר, 'נפתולי סוד' (לעיל הערה 7).

11. אליהו מרדכי ולקובסקי, 'יצירה חדשה בספרות הרבנית', שני המאורות הגדולים: והוא חומר לעבודה, חוברת א, קידן תרצ"ד. ולקובסקי מציג את ספרו: 'גשר בריא בנוי לתלפיות על התהום המפסיקה בין דעות המדע הכי האחרונות ובין קבלת אבות ומסורת עתיקה', הספר נדפס שנית בשנת תשי"א, עם מילואים ותוספות, ובליווי הקדמה ובה הערות של הרב קוק (שאנינו נזכר בשמו). הקונטרס 'על הגאולה ועל התמורה', שבסוף הספר, נדפס גם בנפרד בשנת תשי"ד. צילום חלקו הראשון של הספר, עם הערות הרב קוק, נדפס שוב בתוך: משה יחיאל צוריאלי, אוצרות הראי"ה, ב, תל־אביב תשמ"ח, עמ' 953-1038, וראו: מאיר, 'נפתולי סוד' (לעיל הערה 7). שלום רשם בכתב ידו, בעותק הספר (מהדורת תשי"א) שנמצא בספריית שלום: 'אחד מספרי הקבלה האחרונים המעניינים ביותר ומקוריים בנסיגונו לפרש הדברים בראיה חדשה'. שלום אף כותב שם שהמחבר (שעלה לארץ בשנת תרצ"ד ונפטר בירושלים בשנת תשכ"ד) התחרט על כתיבת הספר בגלל הדעות האפיקורסיות שעלו בו וגנו אותו.

12. מנחם אקשטין, תנאי הנפש להשגת החסידות, וינה תרפ"א. במכתב של אביו של המחבר, מרדכי אקשטין, שנדפס בראש הספר, הוא מביע תקווה שהספר יעשה 'רושם גדול מאד אך בלב אותו החלק שבצעמנו, אשר לדאבונו כבר נתרחק מאמנותנו ותורתנו'. הספר נדפס עוד קודם לכן, בכתב העת הדרך של אגודת יישראל, ותורגם אחר־כך גם ליידיש. מהדורה עברית מצונזרת של הספר, בשם מבוא לתורת החסידות, נדפסה בתל־אביב בתש"ך. הספר תורגם לאחרונה לאנגלית: Menahem Eckstein, *Visions of a Compassionate World: Guided Imagery for Spiritual Growth and Social Transformation*, (Trans. Yehoshua Starett) New York & Jerusalem 2001. אני מודה לתלמידי אליעזר באומגרטן, שהפנה את תשומת לבי לספרו של אקשטין ומסר לי את המידע עליו.

ובייחוד ערכים קומוניסטיים ועקרונות מארקסיסטיים. שיטתו הקבלית של הרב אשלג עומדת ביסודן של כמה מן האסכולות הקבליות הפועלות בימינו, ובזכות פעילותן הנמרצת נעשתה לשיטה הקבלית הנפוצה ביותר כיום.

* * *

הרב אשלג נולד בוורשה בשנת תרמ"ה (1884) למשפחה חסידית. התחנך בישיבת גור ולמד חסידות אצל ר' שלום רבינוביץ מקאלושין, ר' יהושע אשר מפוריסוב ור' יששכר דב מבעלז. ככל הנראה התעניין הרב אשלג בקומוניזם כבר בצעירותו ואף סיפר שהשתתף בהפגנות הקומוניסטיות בוורשה בשנת 1906.¹³ בשנת תרפ"ב (1921) היגר הרב אשלג לארץ-ישראל, שימש רב שכונת בית וגן בירושלים, הקים ישיבה בשם 'עטור רבנים', והחל לפתח ולהפיץ את תורתו הקבלית. חוץ מהשנתיים ששהה בלונדון (1926-1928), שם כתב את ספרו הקבלי הראשון,¹⁴ פעל הרב אשלג בירושלים, בבני-ברק ובתל-אביב, עד לפטירתו ביום הכיפורים בשנת תשט"ו (1954).¹⁵

הרב אשלג היה מתחר פורה ביותר. בחיבוריו הקבליים הפרשניים, שהם מרבית יצירתו, נמצאים פירושים לקבלה הלוריאנית: עץ חיים עם פרוש פנים מאירות ופנים מסבירות (ירושלים תרפ"ז-תר"צ), תלמוד עשר ספירות (ירושלים תרצ"ז), ספר בית שער הכוונות עם ביאור אור פשוט (ירושלים ת"ש), כמו גם תרגום ופירוש מקיף לספר הזוהר: הסולם (ירושלים תש"ח-תשט"ו).¹⁶ הרב אשלג חיבר כמה כתבים קבליים פוליטיים שנועדו לציבור הרחב: שמונה מאמרים, שנדפסו בשלוש חוברות שהתפרסמו לראשונה בתל-אביב, בשנת 1933 (וכונסו אחר-כך בספר מתן תורה),¹⁷ ושני מאמרים שפורסמו בדו-שבועון בשם האמה,

13. דב סדן, ארחות ושבילים, תל אביב תשל"ח, עמ' 125.
14. עוד קודם לכן, בשנת 1914, הביא הרב אשלג לדפוס ספר שבחים חסידיים: שיחות חיים, פייטרקוב תרע"ד. ראו: מאיר, 'נפתולי סוד' (לעיל הערה 7).
15. לתולדות חייו של הרב אשלג ראו: אברהם מרדכי גוטליב, הסולם: פרקי חייהם ומשנתם של רבותינו הקדושים האדמו"רים לבית אשלג ותלמידיהם, ירושלים תשנ"ז, עמ' א-רכט; יצחק אלפסי, אנציקלופדיה לחסידות, ירושלים תשס"א, 'אישים', אות י, עמ' כה-כו; David Hansel, 'The Origin in the Thought of Rabbi Yehuda Halevy Ashlag: Simum of God or Simum of the World?', *Kabbalah*, 7 (2002), pp. 38-40; מיכה אודנהיימר, 'דרך הקבלה אל הקומוניזם', הארץ (מוסף), 17.12.2004, עמ' 23-30; מאיר, 'נפתולי סוד' (לעיל הערה 7).
16. על מהדורות של שלוש היצירות פנים מאירות ופנים מסבירות, תלמוד עשר ספירות, ובית שער הכוונות ראו: נפתלי בן-מנחם, כתבי רבי חיים וויטאל, מתוך: טמירין, ב, ירושלים תשמ"ב, עמ' רע (11), רפו (66), שכ-שכב (199-203). על הדפסת כתבי הרב אשלג (בעיקר על הדפסת פנים מאירות ופנים מסבירות) ראו בהרחבה, מאיר, 'נפתולי סוד' (לעיל הערה 7).
17. שלוש החוברות נדפסו בתל-אביב, בסיוון תרצ"ג. בחוברת הראשונה, קונטרס מתן תורה, מובאים המאמרים: 'עת לעשות', 'גילוי טפה וכיסוי טפחים', 'מהות חכמת הקבלה' ו'מאמר מתן תורה' (להג השבועות). בחוברת השנייה, קונטרס הערבות: 'מאמר הערבות', 'מהות הדת ומטרתה' והמשך המאמר 'מהות חכמת הקבלה'. בחוברת השלישית, חוברת השלום: 'מאמר השלום', המשך 'מהות חכמת הקבלה' והחומר

שיצא לאור בגיליון אחד בלבד, בירושלים, בשנת 1940.¹⁸ עוד מאמרים של הרב אשלג ואיגרות שכתב לתלמידיו נתפרסמו לאחר מותו בספר פרי חכם.¹⁹ חיבורים נוספים של הרב אשלג, ובהם מאמרים קבליים פוליטיים שכתב בשנות חייו האחרונות, פרסם לאחרונה מיכאל לייטמן, בנספח לספרו כתבי הדור האחרון.²⁰

בכתביו הרבים מציג הרב אשלג שיטה קבלית מקורית ומורכבת, שלא זכתה עדיין לבידור מקיף במחקר.²¹ ביסוד שיטתו הקבלית עומדת הבחנה בין שני עקרונות יסודיים ומנוגדים של ההווה: ה'רצון להשפיע', העיקרון האלוהי הנמשך מן האינ-סוף 'יש מיש', ו'הרצון

והצורה בחכמת הקבלה'. צבי מירוני (החולמים בירושלים, ירושלים תרצ"ט, עמ' 69) מספר שמשטרת המנדט הפסיקה את הדפסת החוברות משום שהרב אשלג לא קיבל רשיון להוצאת עיתון. לדעת גוטליב (הסולם, עמ' קכ), הסיבה להפסקת הפרסום היתה ההתנגדות לרעיונותיו הקומוניסטיים. ראו גם מאיר, 'נפתולי סוד' (לעיל הערה 7).

18. הגיליון היחיד של האמה (שהוגדר 'דו שבועון בין מפלגתי') יצא לאור בסיוון ת"ש (יוני 1940). המוציא לאור של כתב העת הוא בנו של הרב אשלג, שלמה אשלג, והעורך – ד"ר י' בורג. שני המאמרים של הרב אשלג (החתומים בראשי תיבות, י.ה.א. [יהודה הלוי אשלג]) הם: 'בקורת למרקסיוס לאור המציאות החדשה, ופתרון אחד האומה על זרמיה', ו'שם האומה, השפה והארץ'. כמו כן נדפס בגיליון מאמר של שלמה אשלג בשם 'לשאלת היום' ומאמר בשם 'היחיד' שעליו חתום א.ג.; צילום של האמה נדפס לאחרונה בנספח לספרו של מיכאל לייטמן, כתבי הדור האחרון, [ללא מקום ההוצאה] 2006, עמ' 399-422. לצילום של כתב העת ראו גם באתר: http://www.ashlag.info/kbl_heb/content/view/full/1221

19. את ארבעת כרכי פרי חכם פרסם נכדו של בעל הסולם, ר' אברהם יחזקאל אשלג (כרכים א-ב, בני-ברק תשמ"ה; כרכים ג-ד, בני-ברק תשס"ג). עוד חיבורים שנדפסו לאחר מותו הם שני מילונים לערכים קבליים: ספר אור בהיר וספר אבן ספיר, שהדפיס ר' אברהם ברנדווין בירושלים תשנ"א.

20. לייטמן, כתבי הדור האחרון, עמ' 297-386. אני מודה לרב מיכאל לייטמן ולמר אביהו סופר שפתחו בפני את ארכיון קבוצת 'בני ברוך', ומסרו לי טיוטה של כתבי הדור האחרון לפני שיצאה בדפוס. כמה מן הכתבים הללו פרסם עוד קודם לכן גוטליב, בספרו הסולם, עמ' קפז-רב.

21. קבלת הרב אשלג זכתה לתשומת לב החוקרים בעיקר בשנים האחרונות, ראו: Hansel, 'The Origin in the Thought of Rabbi Yehuda Halevy Ashlag: Simsum of God or Simsum of the World?' (above note 15), pp. 37-46; טוני לביא, 'מחשבת הבריאה במשנת ר' יהודה ליב הלוי אשלג', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ב; הנ"ל, 'מחשבת הבריאה, הקונסטרוקציה והרקונסטרוקציה של הנברא במשנת ר' יהודה לייב הלוי אשלג', קבלה, י (תשס"ד), עמ' 249-334; גארב, יחידה הסגולות יהיו לעדרים, עמ' 57-64, 99-110; מאיר, 'נפתולי סוד' (לעיל הערה 7). יוסף אחיטוב, 'הרב אשלג ולוינס על המחויבות לזולת', ספר היובל לכבוד שלום רוזנברג (בדפוס). אני מודה ליוסקה אחיטוב שמסר לידי עותק של מאמרו בטרם נדפס. לפני כן דנו בהגותו של הרב אשלג: אברהם ביק (שאו"ל), 'המקובל רבי יהודה הלוי אשלג – "הארי החי"', משנת קבלה וסוציאליזם, מראש צורים: מתקני חברה על טהרת הקודש, שלשלת היוחסין של אבות הסוציאליזם, ירושלים תשל"ג, עמ' 107-123; הנ"ל, 'בין האר"י הקדוש לקארל מארקס', הדים: לשאלות החברה הקיבוצית, 110 (1980), עמ' 174-181; הנ"ל, נצר משרשיו: מוצאו ועולמו היהודי של קארל מארקס, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 69-77; אליעזר שביד, 'התגלות הגואלת: הצדקת אלהים במשנתו הקבלית של הרב יהודה אשלג', בין חורבן לישרועה: תגובות של הגות חרדית לשואה בזמנה, תל-אביב תשנ"ד, עמ' 193-215.

לקבל', הנברא 'יש מאין' והמכונה גם בשם 'כלי'. הרב אשלג הציג עיקרון זה בפתיחה לחיבורו פתיחה לחכמת הקבלה: 'מבחינת מחשבת הבריאה שבאין סוף יתברך הוא כולו להשפיע, ואין בו מבחינת רצון לקבל אף משהו. והפכי אליו הוא הכלי, שהוא הרצון הגדול לקבל את השפע ההוא, שהוא כל שורשו של הנברא המחודש. הנה אין בו ענין של השפעה כלום'.²²

הרב אשלג מתאר בכתביו באופן מורכב ומפורט את ההשתלשלות הדיאלקטית של הרצון לקבל ושל השפע שבו, עד להתגשמותו הסופית בעולם הזה. על-פי דברי הרב אשלג, בקונטרס מתן תורה, האדם נולד בבחינת רצון גמור לקבל:

מפני שעייר פרא אדם יולד [איוב יא:יב], כי כשיוצא ונולד מחיק הבריאה הוא מצוי בתכלית הוזהמה והשפלות, שפירושו הוא עניין רבוי גדלות האהבה העצמית הנטבעת בו, אשר כל תנועותיו סובבות בחזקה על קטבו עצמו, מבלי ניצוצי השפעה לזולתו ולא כלום. באופן, שאז נמצא במרחק הסופי מן השורש ית' וית' [יתברך ויתעלה], דהיינו מן הקצה אל הקצה, בהיות השורש ית' כולו להשפיע בלי שום ניצוצי קבלה כלל וכלל, חס ושלום. ואותו הנולד נמצא כולו במצב של קבלה לעצמו בלי שום ניצוצי השפעה ולא כלום וע"כ נבחן מצבו בנקודה התחתונה של השפלות והוזהמה המצוייה בעולמו האנושי.²³

אולם האדם המודע לפער שבינו ובין הבורא יכול לשנות את טבעו. הדרך לטרנספורמציה שכזאת היא בהפיכת הרצון האגואיסטי לקבל לרצון האלטרואיסטי להשפיע, שינוי הנעשה באמצעות קיום תורה ומצוות ובאמצעות ההשפעה על הזולת. כאשר טרנספורמציה כזאת מתרחשת, האדם משווה את עצמו לאל וזוכה לדבקות. כדברי בעל הסולם:

ומתוך שרצה יתברך להנותם נטבע בהמקבלים בהכרח הרצון לקבל הנאתם, שבוה נשתנה צורתם הימנו יתברך, להיות צורה זו אינו נוהגת כלל ועיקר בגדר המאציל ית' דממי יקבל ח"ו [חס וחלילה]. ולתיקון זה נעשה הצמצום והגבול, עד ליציאת עוה"ז [עולם הזה], למציאות התלבשות נשמה בגוף גשמי, שבהיותו עוסק בתורה ועבודה ע"מ [על מנת] להשפיע נ"ר [נחת רוח] ליוצרו, תשוב צורת הקבלה להתאחד בעל מנת להשפיע: והוא שיעור הכתוב ולדבקה בו וכו' כי אז משווה צורתו ליוצרו, אשר שיווי הצורה הוא דביקות ברוחני כאמור וכשנגמר ענין הדביקות, בכל חלקי הנשמה על מילואם, ישובו העולמות לבחי' [לבחינת] א"ס [אין-סוף], כמו שהיו מטרם הצמצום: ובארצם ירשו משנה, כי אז יוכלו לשוב ולקבל כל העונג והטוב המוכן להם מכבר בעולם א"ס ב"ה [אין-סוף ברוך הוא], כאמור, ונוסף עוד כי עתה מוכנים לדביקות

22. אשלג, 'פתיחה לחכמת הקבלה', אות ד, ספר פתיחה לחכמת הקבלה, עם הביאורים אור ברוך ואור שלום, בני-ברק תשנ"ח, עמ' ח-ט.

23. הנ"ל, 'מתן תורה', אות יב, מתן תורה, ירושלים 1982, עמ' כו.

אמיתי, בלי שינוי צורה כלל, כי כבר גם הקבלה שלהם אינה להנאת עצמם, אלא להשפיע נ"ר ליוצרים, ונמצאים משתווים בצורת השפעה להמאציל יתברך.²⁴

תהליך זה איננו תהליך אינדיבידואלי והוא מחויב להתרחש בחברה המאפשרת ליחיד להפסיק לדאוג לצורכי עצמו ולהתחיל לדאוג אך ורק לזולתו:

כי זהו ודאי גמור, אם שש מאות אלף איש מסתלקים מכל עסקיהם לצרכי עצמם, ואין להם שום עסק בחייהם רק לעמוד על המשמר תמיד שלא יחסר שום צורך לחבריהם, ולא עוד אלא שיעסקו בזה באהבה עצומה בכל לבם ונפשם, ככל גדרה של המצוה 'ואהבת לרעך כמוך' או ברור בלי שום ספק שאפס כל צורך מכל יחיד מחברי האומה לדאוג בשביל קיום עצמו. ונעשה משום זה פנוי לגמרי משמירת קיום עצמו, ויכול לקיים בנקל את המצוה של ואהבת לרעך כמוך.²⁵

אם כן, הדרך לדבקות באל כרוכה ביצירת חברה אנושית מושלמת, חברה קומוניסטית שכל אדם בה יעבוד כפי כוחו (מתוך שאיפה להשתוות ל'רצון להשפיע') ויקבל כפי צרכיו (משום שגם כל שאר חברי הקהילה ישאפו לאותה תכלית).²⁶

* * *

הרב אשלג הכיר את ההגות המערבית וחייב היבטים רבים של המודרנה. היה לו עניין רב בפילוסופיה ובמדע, הוא אימץ רעיונות לאומיים מודרניים ואהד מאוד את המארקסיזם. אמנם בכתביו הקבליים הפרשניים הוא נמנע מלהזכיר הוגים מודרניים ולהשתמש במינוח פילוסופי מודרני, אולם ידיעותיו בהגות המודרנית באות לידי ביטוי בכתבים הפוליטיים שלו, שיצאו לאור בחייו, כמו גם ברשימות שנתרו בעזבונו. למשל, בפתחת קונטרס השלום שפרסם בשנת 1933 משתמש הרב אשלג בטרמינולוגיה פילוסופית מודרנית וכותב:

אולם מתוך שאינני מן אוהבי הפילוסופיה הצורתית, כי אני שונא לכל מיני מחקרים הנבנים על בסיס עיוני [...] לפיכך לא באתי כאן לדבר אף מלה אחת אלא רק מתוך בקורת התבונה הנסיונית: החל מן ההכרה הפשוטה שאין עליה חולק, הלך והוכח בדרך אנאליטי עד שנבא אל קביעת הנושא העליון. ומבחינת המבחן הזה נחזור ונבא בדרך סינתטי איך עבודתו ית' מתאשרת ומתאמת מתוך ההכרה הפשוטה מבחינה המעשית.²⁷

24. הנ"ל, 'הקדמה לפנים מאירות ופנים מסבירות', אות ו, ספר ההקדמות לחכמת האמת עם הביאורים אור ברוך אור שלום, בני ברק תשנ"ו, עמ' קט.

25. הנ"ל, 'מתן תורה', אות טו, מתן תורה, עמ' לו.

26. הרב אשלג מצטט ססמה זו במאמרו שבכתב העת האמה (לעיל הערה 18), עמ' 9, ואף מכנה אותה במאמר אחר בשם 'הסיסמה המושלמת' (לייטמן, כתבי הדור האחרון, עמ' 304). ברשימותיו ורשם בעל הסולם ססמה זו בראשי התיבות 'כאיל"צ וילפ"כ' (שם, עמ' 311, 312, 321).

27. הנ"ל, 'השלום', מתן תורה, עמ' פד. וראו גם דיונו ב'אתיקה, המיוסד על הכרה נסיונית, דהיינו מתוך הביקורת של התבונה המעשית' במאמרו 'מהות הדת ומטרתה' (שם, עמ' נח). מושגים ודיונים פילוסופיים רבים, ובכללם דיון בפרגמטיזם, בתועלתנות, ובפרלליזם פסיכו-פיזי, שם, עמ' 351-354, 362-368.

ברשימות של הרב אשלג, שלא נדפסו בחייו, מזכיר הרב את שפינוזה, לוק, ²⁸ קאנט, ²⁹ הגל, ³⁰ ניטשה, ³¹ גיימס ³² וראסל. ³³ כמו כן הוא מקדיש דיון קצר להבדל בין שיטתו שלו לשיטתו של שופנהואר. ³⁴ הרב אשלג התעניין במדע המודרני, קיבל את ממצאיו, ולא ראה

28. 'לוק אמר שאין דבר בהשכל שלא יהי' מקודם בהחושים וכן שפינו' אמר שאינו רוצה הדבר בשביל שהוא טוב לא שהוא טוב בשביל שאני רוצה הדבר', שם, עמ' 356.
29. 'כמ"ש קנט, האמונה בסיס לתורת המוסר ושומרת אותה', שם, עמ' 352. וראו גם עמ' 357, 362. באחת מן הרשימות שלו דן הרב אשלג ב'ג' פוסטמאטים [...] והם רעגבליאטיבי לתכונה מעשיית (מוסר) לטוב הנעלה ביותר', שם, עמ' 346. דברים אלה מבוססים על דברי עמנואל קאנט בפרק השני של ביקורת התבונה המעשית.
30. 'העולם נברא ע"י התפתחות בסבתיות ע"ד המאטריליוס ההסתורי וע"פ הדיאלקטיקה של הגל. תעוים ואנטיטעוים וסינתעוים', לייטמן, כתבי הדור האחרון, עמ' 353, וראו גם עמ' 356.
31. 'זה הפרש בין דתיים לאידיאליסטים, כי האידיאליסט אין בסיס למעשיו, כי לא יוכל לשכנע למי למה הוא מבכר הצדק ומי מחייב כך. אולי אינו אלא חולשת לב, כדבר ניטשה', שם, עמ' 324, 'לא ניהיליוס מוחלט אלא ניהיליוס הערכים (ע"ד ניטשע לערכי נצרות) היינו לכל הערכים בסדרי הדת והמוסר וסדרי המדיניות המקובלים עד הנה בתפיסת האנושיות', שם, עמ' 350.
32. 'מהות הדת מובנת רק בדרך פראגמטי כמ"ש ג'יעמס: מקורה של אמונה בצורך והאמת בה עד כמה שהיא מספקת צורך זה', שם, עמ' 352, וראו גם עמ' 362. תרגום לעברית של ספרו המפורסם של ויליאם גיימס, החוויה הדתית לסוגיה (תרגם יעקב קופליביץ), מהדורה ראשונה, ירושלים תש"ט (וראו את דברי גיימס, שם, עמ' 300: 'תועלותיה של הדת, תועלתה לגבי היחיד המאמין ותועלתו של היחיד עצמו לגבי העולם – אלה הן הראיות הטובות ביותר כי אמת בה'). יש לציין שגם צייטלין גילה עניין רב בהגותו של גיימס, ראו: מאיר, 'בחביון הנשמה' (לעיל הערה 7).
33. לייטמן, כתבי הדור האחרון, עמ' 319-320. הרב אשלג מצטט מספרו של ברטרנד ראסל, השלטון (תרגם נתלי גולן), תל-אביב תשי"ג, ומציין מספרי עמודים.
34. 'ההבדלים ביני לשופנהואר: א) הוא תופס אותו לעצם כשהוא לעצמו, ואני תופס אותו לצורה ולנשוא. אמנם המהות הוא בלתי נודע, אבל יהיה מה שיהיה, הוא נמשך יש מיש. ב) הוא תופס עצם הרצון, לשאיפה, ששום מטרה לא תוכל לשים לה קץ, אלא העפלה תמידית ודחיפה בלתי פוסקת. ואצלי הוא מוגבל לקבל דברים מסוימים ויש לו שביעה, דהיינו מגמה. אלא השגת המטרה מגדלת הרצון לקבל. ע"ד יש לו מנה רוצה מאתים". אבל מקודם לכן היה הרצון לקבל בהשגת מנה בלבד, ולא רצה מאתים. באפן שהשאיפה התמידית הוא מקרה התרחכות שברצון, ואינו עצם הרצון לקבל. ג) הוא אינו מחלק בין רצון להשפיע ובין רצון לקבל, ואצלי רק הרצון לקבל הוא עצם הבריה, משא"כ (מה שאין כן) הרצון להשפיע שבו הוא אור אלקי, והוא בחינת בורא ולא נברא. ד) הוא תופס הרצון עצמו לעצם, ומה שרוצה הוא מחשיב כמו צורה ומקרה בעצם. ואצלי הדגש הוא דוקא על הצורה של הרצון, דהיינו הרצון לקבל, אבל הנושא של צורת הרצון לקבל הוא מהות בלתי נודע. א) כיון שרואה ברצון את הנושא, הוא מוכרח להגדיר איזה רצון כולל בלי צורה, וע"כ בוחר את השאיפה הבלתי נפסקת לחומר, ומה שרוצה הוא הצורה. אבל באמת אין כאן שאיפה בלתי פוסקת, אלא רצון המתגדל ומתגדל אחר המגמה, והוא צורה ומקרה ברצון. א. לדידיה עצם, ולדידי צורה. ב. לדידיה שאיפה בלתי פוסקת, ולדידי מוגבל במגמה. ג. לדידיה אין חילוק בין להשפיע ובין לקבל, ולדידי הרצון להשפיע היא ניצוץ בורא. ד. לדידיה השאיפה היא חומר, ואיכות הקבלה היא צורה, ולדידי איכות הקבלה היא חומר הבריאה, והנושא לאיכות הוא בלתי מודע, ואיך שהוא, הוא יש מיש', שם, עמ' 343. מעניין לציין שגם הרב קוק מתפלמס עם הגותו של שופנהואר, ראו: אברהם יצחק הכהן קוק, אורות הקודש, ב, ירושלים תשמ"ה, עמ' תפב-תפג. וראו:

סתירה בינם ובין הקבלה.³⁵ למשל, במאמרו 'בקורת למרקסזים', הוא מתאר את התהוות כדור הארץ:

אשר תחילה היה רק כדור גזי כדוגמת ערפל ועל ידי כח המושך שבתוכו ריכוז במשך תקופה מסויימת את האטומים שבו לתוך חוג יותר צר, שבתוצאה מזה, נתהפך כדור הגזי לכדור אש נוזלי ובהמשך תקופות של מלחמות נוראות של שני הכוחות שבכדור הארץ, הפוזיטיבי עם הנגטיבי, גבר כוח קרירות שבו על כוח האש נוזלי, וקירר איזה קליפה דקה מסביב הכדור ונתקשה שם [...] עד שבסוף התגברו כוחות הפוזיטיבים על הנגטיבים, ובאו לידי הרמוניה מוחלטת: והנוזלים לקחו מקומם במעמקי האדמה, והקליפה הקרה נתעבה כל צרכה מסביב להם, ונתהווה אפשריות ליצירת חיים אורגנים עליה כיום הזה.³⁶

ברשימותיו מזכיר הרב אשלג את תורת האבולוציה של דארווין ואף רואה התאמה בין שיטתו לשיטת חז"ל: 'אכן לפי החוק הטבעי "עייר פרא אדם ילד" [איוב יא:יב], והאדם הוא נצר מחיה רעה וקוף כשיטת דרווין או כחז"ל'.³⁷ הרב אשלג ראה בשיטתו הקבלית שיטה מדעית ואת 'מאמר השלום' שלו, שהתפרסם בשנת 1933, הוא כינה בשם 'מחקר מדעי על בסיס נסיוני בדבר החיוב של עבודת השי"ת'.

כאמור, לרב אשלג היו עניין בסוציאליזם ובקומוניזם ואהדה מיוחדת להם.³⁸ דב סדן כותב ששמע מפי הרב אשלג שבימי המהפכה הרוסית הראשונה הוא הצטרף להפגנה בוורשה,

בנימין איש שלום, 'בין הרב קוק לשפינוזה וגיתה', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, יג (תשנ"ו), עמ' 535; שלום רוזנברג, 'הראי"ה והתנין העוור, אורות הקודש ומשנתו של שופנהאואר', בתוך: חיים המיאל (עורך), באור: עיונים במשנתו של הראי"ה קוק ודרכי הוראתה, ירושלים תשמ"ו, עמ' 317-352. על העניין הרב של צייטלין בהגותו של שופנהאואר ראו: מאיר, 'בתביון הנשמה' (לעיל הערה 7).

35. במאמר 'מהות חכמת האמת' כותב הרב אשלג: 'שחכמת האמת מותנה מכל החכמות וכן כל החכמות מותנים ממנה, ומשום זה אין אנו מוצאים מקובל אמתי שלא יהיה לו ידיעה מקפת בכל חכמת העולם', פרי חכם, א, עמ' קנז.

36. האמה (לעיל הערה 18), עמ' 9. ומעניין להשוות דברים אלה לתיאור היווצרות כדור הארץ במפתח הקבלה של טננבוים, עמ' 163-169.

37. לייטמן, כתבי הדור האחרון, עמ' 348. בהמשך הדברים (שם, עמ' 349), מסייג הרב אשלג את דבריו, ומציג את שיטת דארווין כנכונה לגבי התפתחות האנושות לאחר חטא אדם הראשון: 'שלאחר החטא ירד מין האדם לקופין כי כולם בפני חוה כקוף בפני האדם, אמנם לפי מעלת האדם המורכב מהכנה שכלית הלך ונתפתח ע"י המעשים והיסורין, וקבל דת ומדיניות ומשפט השלום עד שנסתדר להיות אדם מן הישוב'. בהמשך חוזר הרב אשלג ומדבר על 'האדם הקדמון הקוף הדארכיני' ועל 'אדם המערה' (שם, עמ' 349).

38. גם למקובלים מודרניסטים אחרים היה עניין בסוציאליזם, ולעתים אף היתה אליו אהדה מסוימת. אולם ככל הידוע לי אף לאחד מהם לא היתה מחויבות דומה לרעיונות מרקסיסטיים ולערכים סוציאליסטיים כלרב אשלג. על השקפותיו הסוציאליסטיות של צייטלין ראו: מאיר, 'נפתולי סוד' (לעיל הערה 7). וראו שם גם על שילוב רעיונות קומוניסטיים וחסידים בקרב צעירי הפועל-המזרחי. על מיווג תורות

שבראשה נישא הדגל האדום.³⁹ ברשימותיו מספר הרב אשלג על שמחתו ותקוותו במהפכה הקומוניסטית ברוסיה: 'מה גדלה שמחתנו אז, שהק' [הקומוניזם] בא לידי ניסיון מעשי באומה כ"כ גדולה כרוסיה, כי היה ברור לנו כי אחר איזה שנים מועטות יגלה משטר הצדק והאושר לעיני העולם, שמתוך כך, יעלם המשטר הרכושני כהרף עין מן העולם'.⁴⁰ כפי שהראה לאחרונה יוסקה אחיטוב, מחויבותו של הרב אשלג לסוציאליזם, שליוותה אותו במשך כל חייו הבוגרים, אף קדמה ככל הנראה לעיסוקו בקבלה.⁴¹

הרב אשלג הכיר ספרות מארקסיסטית. במאמרו 'בקורת למרקסיזם לאור המציאות החדשה', שנדפס בכתב העת האמה, ציטט הרב אשלג את מארקס,⁴² והעתיק ברשימותיו קטעים מן המניפסט הקומוניסטי, כמו גם מן המבואות למניפסט של אנטוניו לאבריולה וגיאורגי פלאכאנוב.⁴³ במאמר הביקורת שלו על המארקסיזם הביע הרב אשלג את אהדתו לסוציאליזם ולמארקס וכתב: 'והנני להודות, שהאידיאה הסוציאליסטית, שהוא הרעיון של חלוקה שווה וצודקת, אני רואה אותה לאמתיות(ו) ביותר'.⁴⁴ וכן בהמשך: 'והוא שאמרתי, שהאידיאה הסוציאליסטית בהיותה האידיאה היותר צודקת מכל השיטות, לכן היא ראויה לדור מפותח ביותר שיהיו ראויים לעכל אותה, שיוכלו להתנהג על ידה'.⁴⁵ אף-על-פי שהמאמר מוקדש לביקורת המארקסיזם, כותב הרב על שיטתו של מארקס:

ומטרם אבוא לבקר את שיטתו זו, יש להודות, ששיטתו היא הצודקת מכל קודמיו, שהרי עדים חיים אנו להצלחתה הגדולה בכמות ואיכות, שהיתה לה בעולם - מטרם שבאה בנסיון עובדתי בהמיליונים המרובים שבארץ רוסיה - שעד אז היו נמשכים אחריה, כמעט כל טובי האנושות: וזהו תעודה נאמנה על צדקת שיטתו. ומלבד זה, גם מבחינה תיאורית דבריו מקוימים למדי, ואף אחד לא הצליח לסתור את השקפתו

סוציאליסטיות עם דרכו של הרב קוק ראו: מאיר, "אורות" ו"כלים", בחינה מחודשת של "חוג" הראי"ה קוק ועורכי כתביו', קבלה, יג (תשס"ה), עמ' 201-202. על תפיסתו של אלכסנדרוב את המטריאליזם ההיסטורי ראו: לוז (לעיל הערה 9), עמ' 123.

39. סדן, ארחות ושבילים, עמ' 125.

40. שם, עמ' 329. ברשימה אחרת, הקשה לפענוח, מספר הרב אשלג כיצד 'נעשיתי לק' [קומוניסט]. וכותב שמה 'שהביאני להאמין באידעה זאת הוא ההתלהבות שניכרה על פני המחזיקים בה 'כי לא ראיתי עד אז מי שיביע איזה אידיעה בקורת רוח ועונג כמותם', שם, עמ' 385-386.

41. אחיטוב, 'הרב אשלג ולוינס על המחויבות לזולת' (לעיל הערה 21). כפי שהראה אחיטוב, הרב אשלג היה כבן 20 בזמן המהפכה הרוסית הראשונה. השתקעותו בלימוד הקבלה החלה, על-פי עדותו שלו, 14 שנה אחר-כך, בשנת 1919, וראו גוטליב, הסולם, עמ' כא.

42. האמה (לעיל הערה 18), עמ' 9.

43. לייטמן, כתבי הדור האחרון, עמ' 321, 325. הציטוטים שהביא לקוחים מן המהדורה העברית של המניפסט, שיצאה לאור בשנת תשי"ב (1952). וראו גם את דיוניו בעמדותיהם של לנין וסטלין, שם, עמ' 323-324.

44. האמה (לעיל הערה 18), עמ' 7.

45. שם, עמ' 9.

ההיסטורית – אשר האנושיות מתקדמת לאט לאט באופן דרגתי, והיא מטפסת ועולה כמו על שלבים של סולם: כל שלב שבה אינו אלא שלילת השלב שקדמה לה.⁴⁶

לצד הקומוניזם, קיבל בעל הסולם גם תפיסות לאומיות מודרניות, לא שלל את הציונות ואף ראה בחיוב את הקמתה של מדינת ישראל.⁴⁷ דיון מעניין באובדן ההכרה הלאומית בקרב היהודים ובשבח 'האהבה הלאומית' (אך בגנות השוביניזם והפשיזם)⁴⁸ מצוי במאמר 'היחיד והאומה', שנדפס אף הוא בכתב העת האמה, בשנת 1940. המאמר, שחתום עליו א.ג., משקף (כמו כל שאר המאמרים בכתב העת) את עמדתו של הרב אשלג, ונראה שכתב אותו הרב אשלג או אחד מתלמידיו.⁴⁹ בסוף המאמר 'ביקורת למרקסיזם', כתב הרב אשלג: 'שהרי כעת, אחר שנתבדו כל התקוות לנשום אויר חפשי מחוץ לארצנו, הרי אפילו הבלתי ציונים המושבעים ואפילו הקיצונים ביותר, כבר נעשו, מתוך הכרח, ציונים מעשיים גמורים'.⁵⁰ עמדתו החיובית של בעל הסולם כלפי הציונות והקמת מדינת ישראל כרוכה בתפיסתו הסוציאליסטית. הרב אשלג ראה בהקמת מדינת ישראל הזדמנות להקמת חברת אוונגרד קומוניסטית-אלטרואיסטית בארץ-ישראל, שתשמש דוגמה לעולם כולו. באחת מרשימותיו כתב: 'הק' האלט' (הקומוניזם האלטרואיסטי) הוא דבר נדיר לרוח האדם, ולפיכך העם

46. שם, עמ' 8.

47. על שמחתו של הרב אשלג בהקמת מדינת ישראל מוסר, מפי תלמידיו, גוטליב (הסולם, עמ' רה). יש לציין שתפיסות לאומיות וגישה חיובית לציונות מאפיינות לא רק את הרב אשלג אלא גם מקובלים מודרניסטים אחרים. נוסף על הראי"ה קוק, שחייב את הציונות, יש לציין את ר' מרדכי אקשטיין, שכתב את ספרו תנאי הנפש להשגת החסידות סמוך לאחר ועידת סן רמו, וסיים את ספרו בהתלהבות מן האפשרות הרוחנית שמאפשרת התחייה הלאומית: 'הלואי שהתנועה הלאומית החזק שבעמנו, אשר קרבה הרבה אברים מדולדלים שכבר נחשבו כנאבדים, תקרב אותם האברים יותר ללבו ונשמתו של העם, שיכירו את אידאלו הקדמון, שנשרש גם בנפשם ויפתחוהו בנשמתם! [...] הלואי שבהשגת ארץ ישראל תפולנה כל החומות המחלקות את העם לכתות ומפלגות ותסורנה כל התהומות הקורעות אותו לקרעים. תהי נא ארץ-ישראל לסמל של אחדות האומה והתרוממותה באידיאלה העתיק, של התפתחות נפשה ועלייתה למדרגה היותר עליונה! תהי נא ארץ-ישראל לסמל של שחרור האנושיות מכל מחלה וצער! תהי נא ארץ ישראל לסמל של שלום האמתי והעולמי, שלום בעולם ושלום בין ישראל לאביהם שבשמים, אמן!'. עמ' ס. גם ר' עובדיה הדאיה, ראש ישיבת המקובלים בית אל ורבה של העיר פתח-תקווה, ראה בחיוב את הקמתה של מדינת ישראל, על כך ראו: יהונתן גארב, 'קבלה מחוץ לחומות: תגובתו של הרב הדאיה להקמת המדינה' (בהכנה לדפוס). אני מודה לד"ר גארב שמסר לי עותק של מאמרו בטרם יצא לאור.

48. וראו גם את הסתייגותיו של הרב אשלג מהלאומיות ב'הקדמה לספר פנים מאירות ומסבירות', אות ד, ספר ההקדמות, עמ' קז: 'זלאפוקי מהמון עם גסי החומר, שלהיות דמיונם דבוק בשלימות כח האגרוף, וע"כ נחנק בדמיונם ענין התפשטות מלכות ישראל על האומות אך ורק במין שליטה הנוהג מגופות על גופות'.

49. ככל הנראה האותיות אל"ף וגימ"ל הן הראש והסוף של השם 'אשלג'.

50. האמה (לעיל הערה 18), עמ' 13.

היותר אציל צריך לקבל על עצמו להראות דוגמא לכל העולם.⁵¹ ובמקום אחר: 'ולפיקך צריכים להראות לעולם הקומוניזם המושלם, שאז בלי ספק יקבלוהו רוב בעלי התרבות שבעולם. ויש לחשוש מאד שלא יקדימו האימפריאליסטים לבטל את הקומוניזם מן העולם. אכן אם תתפרסם שיטתנו המושלמת בפועל, בוודאי ישארו האימפריאליסטים כמלך בלי חיל'.⁵²

תפיסות אלה של הרב אשלג מסבירות את הקשרים שיוזם, בשנות הארבעים, עם מנהיגי תנועת הפועלים, ובראשם דוד בן-גוריון.⁵³ באחד ממכתביו לר' יהודה צבי ברנדווין, תלמידו העיקרי של בעל הסולם, בן-גוריון מזכיר את השיתות הרבות שהיו לו עם הרב אשלג ואומר: 'זכיתי להיפגש בתל-אביב הרבה פעמים לפני כמה שנים עם הרב אשלג ו"ל ולשוחח אתו ארוכות - גם על קבלה וגם על סוציאליזם. היה תמוה בעיני שהוא היה אדוק דווקא בתורה הקומוניסטית. ושאלני הרבה פעמים אם לאחר שתקום המדינה היהודית נשליט פה סדר קומוניסטי'.⁵⁴

* * *

לא רק שהרב אשלג הכיר פילוסופים והוגים מודרניים, אימץ עקרונות מדעיים ותמך בסוציאליזם, אלא שאף הטמיע עקרונות מודרניים מובהקים בשיטתו הקבלית. כאמור הרב אשלג איננו מצטט הוגים מודרניים או משתמש בטרמינולוגיה מודרנית בכתביו הפרשניים, שיטתו הקבלית מבוססת במידה רבה על עקרונות מודרניים, ובעיקר על עקרונות הגלייאניים ומארקסיסטיים.⁵⁵

51. לייטמן, כתבי הדור האחרון, עמ' 318 (וראו גם גוטליב, הסולם, עמ' רא).

52. לייטמן, כתבי הדור האחרון, עמ' 314 (וראו גם גוטליב, הסולם, עמ' ר).

53. סדן מספר שהרב אשלג נפגש עם בן-גוריון, ולמן שזר, מאיר יערי, משה ארם ואחרים. ראו: סדן, ארחות ושבילים, עמ' 125. על פגישתו עם הרב אשלג, שעשתה עליו רושם רב, סיפר סדן גם במאמרו 'שלושה ביקורים ומה שביניהם', אמות, ד, א (תשכ"ג), עמ' 49 (את הדברים הדפיס לייטמן, שנית, בכתבי הדור האחרון, עמ' 429-430). וראו גם את תיאור קשריו של הרב אשלג עם ראשי היישוב, על סמך דברי תלמידיו של הרב אשלג, שמביא גוטליב, הסולם, עמ' קעח-קפא. לדברי גוטליב, פגישות אלה התנהלו בשנת 1940 במלון הס בתל-אביב. גוטליב מספר שם גם על פגישה בין הרב אשלג לחיים נחמן ביאליק, וראו גם: מאיר, 'נפתולי סוד' (לעיל הערה 7).

54. צילום של המכתב (מיום 20.5.1958), מובא בתוך לייטמן, כתבי הדור האחרון, עמ' 432. וראו ביק (שאו"י), 'בין האר"י הקדוש לקארל מארקס' (לעיל הערה 21), עמ' 174. ברשימה מיום 11.8.1958, כתב בן-גוריון ביומנו על ביקור של 'בנו של אשלג המקביל(ו!) בלויית בנו [...] סיפרתי לו על פגישות עם אביו בת"א לפני כמה שנים. כשאני רציתי לדבר אתו על קבלה, והוא אתי - על סוציאליזם וקומוניזם'. וראו גם: אחיטוב, 'הרב אשלג ולוינס על המחויבות לזולת' (לעיל הערה 21).

55. יהונתן גארב הציע לאחרונה 'להיזהר מתיאור גורף של משנת הרב אשלג כסוציאליזם' (יחידי הסגלות יהיו לעדרים, עמ' 107, הערה 50). גארב דן במאמרו של ביק (שאו"י) בהדים (לעיל הערה 21), וכן בהרצאתי (לעיל הערת כוכב). בהסתייגותו מתבסס גארב על חיסרון במסמכים המבססים את עדותו של גוטליב, שכתב העת האמה נסגר על-ידי שלטונות המנדט (אולם ראו לעיל הערה 17, כתב העת שנסגר

אחד הביטויים למגמה המודרנית של קבלת הרב אשלג הוא הסתייגותו מהמגמות המיתיות והתאורגיות שבקבלת הזוהר ובקבלת האר"י, המתארים במונחים אנתרופומורפיים ישויות ותהליכים בעולם האלוהות המושפעים ממעשי האדם.⁵⁶ אחד המאפיינים של הקבלה בעת החדשה, מן המאה ה-18 ואילך, הוא פירוש הנרטיבים המיתיים של הקבלה הקדומה כתהליכים המתרחשים בעולם האנושי. הרמח"ל והגר"א הציעו פרשנות היסטוריוסופית למיתוס הלוריאני,⁵⁷ בעוד הוגי דעות של תנועת החסידות פירשו את המושגים התאוסופיים והמיתיים של הזוהר וקבלת האר"י כקטגוריות פסיכולוגיות.⁵⁸ כפי שנראה להלן, אימץ הרב אשלג את הפירושים ההיסטוריוסופיים והפסיכולוגיים של הקבלה ויצר סינתזה ביניהם.⁵⁹ ייחודו של הרב אשלג הוא בפירושו את המיתוס הלוריאני לא רק כתיאור תהליכים היסטוריים ונפשיים, אלא כתיאור בעל תוקף מדעי של הבריאה כולה,⁶⁰ המפרש את המיתוס הלוריאני כתהליך דיאלקטי בהתאם לרעיונותיהם של הגל ומארקס.⁶¹

- איננו האמה, אלא הקונטרסים שנדפסו בשנת 1933), וכן על תפיסתו של הרב אשלג (בהקדמתו לפני מראות ופנים מסבירות) בדבר חלוקת החברה ל'המון, עשירים, גיבורים וחכמים'. עם זאת גארב מקבל את ההוכחות שהבאתי (להלן) על הקשר בין הדיאלקטיקה המארקסיסטית לקבלת הרב אשלג.
56. הרב אשלג טוען שהלשון האנתרופומורפית של ספרי הקבלה היא הסיבה להתרחקותם של בני דורו מלימוד הקבלה. ראו הקדמתו לפירוש הסולם (ספר ההקדמות, ס' נה, עמ' צב-צג): 'אמנם ידעתי הסבה, שהיא בעיקר מתוך שנתמעטה האמונה בכלל, והאמונה בקדושי עליון חכמי הדורות, בפרט, וספרי הקבלה והזוהר מלאים ממשלים גשמיים, ע"כ נפל הפחד על כל אחד, שלא יצא שכרו בהפסדו, כי ח"ו קרוב להכשל בפסל ודמות. והיא שהעירני לעשות ביאור, מספיק, על כהאר"י ז"ל, ועתה על הזוהר הקדוש. והסרתי הפחד הזה לגמרי. כי ביארתי והוכחתי בעליל, את הנמשל הרוחני של כל דבר, שהוא מופשט מכל דמיון גשמי, למעלה מהמקום ולמעלה מהזמן, כמו שיראו המעיינים'.
57. ראו: יוסף אביב"י, 'היסטוריה צורך גבוה', בתוך: משה בר-אשר (עורך), ספר היובל לרב מרדכי ברויאר, ב, ירושלים תשנ"ב, עמ' 709-755. רפאל שוח"ט, 'הפרשנות ההיסטוריוסופית הקבלית של הגר"א והשפעת הרמח"ל עליו ועל בית מדרשו', דעת, 40 (תשמ"ח), עמ' 141-125; Jonathan Garb, 'Rabbi: Kook and his Sources: From Kabbalistic Historiosophy to National Mysticism', in: Moshe Sharon (ed.), *Studies in the Modern Religions: Religious Movements and the Bab-Bahai's Faiths*, Leiden & Boston 2004, pp. 80-81
58. ראו: גרשם שלום, 'החסידות, השלב האחרון', בתוך: אברהם רובינשטיין (עורך), פרקים בתורת החסידות ובתולדותיה, ירושלים תשל"ח, עמ' 43; רבקה ש"ץ אופנהיימר, החסידות כמיסטיקה, ירושלים תשכ"ח, עמ' 122-124; משה אידל, קבלה: היבטים חדשים, ירושלים ותל-אביב תשנ"ג, עמ' 161-168; הנ"ל, החסידות בין אקסטזה למאגיה, ירושלים ותל-אביב תשס"א, עמ' 407-424; שוח"ט (לעיל הערה 57), עמ' 128-129.
59. מחקר על מקורות הקבלה של הרב אשלג עדיין לא נעשה, אולם סינתזה זו מלמדת על שילוב של מגמות חסידיות וליטאיות בשיטתו הקבלית. על שילוב מגמות ליטאיות וחסידות בהגותו של הרב קוק ראו: מאיר, "אורות ו"כלים" (לעיל הערה 38), עמ' 206-207, ובעיקר הערה 173.
60. מגמה דומה מאפיינת את התפיסות הקבליות של ר' זאב וולף טנגבוים ושל ר' אליהו מרדכי ולקובסקי, שעדיין לא זכו למחקר.
61. תפיסה דיאלקטית של המיתוס הלוריאני מצויה אף אצל הרב קוק, ראו: תמר רוס, 'מיתוס, סטרוקטורה ומציאות בכתבי הרב קוק', בתוך: חביבה פדיה (עורכת), המיתוס ביהדות (אשל באר שבע 4), ירושלים תשנ"ו, עמ' 249-252.

הרב אשלג, שכאמור לא ראה סתירה בין המדע המודרני לקבלה, טען שהקבלה צועדת צעד אחד מעל הישגי המדע המודרני, כשהיא מאפשרת להבין את הקשר בין הרוחני לגשמי, ב'דרך מדעית':

אבל הצרה בזה שאין להם שום פתרון מדעי איך אפשר לעצם רוחני שיהיה לו איזה מגע כל שהוא עם אטמים הגשמיים, דהיינו עם הגוף שיכול לגרום לו איזה תנועה וכל חכמתם והתעמקותם לא הועילה להם למצוא כאן איזה גשר מספיק לעבור על הבקע הרחב והעמוק הזה, הנמצא מעצם רוחני לאטום גשמי. ולפיכך לא הרויח המדע ולא כלום בכל השיטות המטפיזיות הללו וכדי להוסיף כאן איזה פסיעה קדימה בדרך מדעית – רק לחכמת הקבלה אנו צריכים [...]⁶²

הרב אשלג מפרש את המיתוס הקבלי כנרטיב מדעי העוסק בעולם הרוחני. במאמרו 'מהות חכמת הקבלה' הוא מדגיש שהמושגים הקבליים אינם שמות מופשטים, אלא מושגים המורים על ישויות רוחניות בעלות ממשות ראלית: 'שאיין הקבלה משתמשת בשמות וכינויים זולת מבחיני' [מבחינת] הריאליות והממשיות שבהם וזה כלל הברזל אצל כל חכמי הקבלה "כל מה שלא נשיג, לא נגדרהו בשם ומלה"⁶³. אולם על-פי שיטתו השמות והכינויים שבספרות הקבלה והתהליכים הדינמיים המתוארים בה אינם מורים על מערכת האלוהות אלא על ישויות רוחניות שמחוץ לתחומה של האלוהות. כפי שהראה דוד הנסל, הרב אשלג מציע פירוש אנטי-מיתי לתורת הצמצום הלוריאנית, ולפיו הצמצום לא התרחש בתחום האלוהות כלל.⁶⁴ את תהליכי ההאצלה, שבירת הכלים והתיקון בעולם האלוהות מפרש הרב אשלג כמערכת מכנית מורכבת של תהליכים המתרחשים על-פי חוקיות מדעית בין ישויות רוחניות, שתכליתם התגלות האלוהות בעולם. לדברי הרב אשלג, חוכמת הקבלה 'היא לא פחות ולא יותר רק סדר של שרשים המשתלשלים על דרך קודם ונמשך בחוקים קבועים ומחלטים המתחברים וקולעים למטרה אחת מאד נעלה הנקובה בשם "גילוי אלקותו ית' לנבראו בעולם הזה"⁶⁵. בהמשך עונה הרב אשלג על השאלה 'מהו ענין ריבוי הפרצופים והספירות וכל הקשרים בני החילוף אשר ספרי הקבלה מלאים מהם'?

אכן, אם תקח איזה גוף של בעל חיים קטן, שכל תפקידו אינו אלא להזין את עצמו כדי שיוכל להתקיים בעולם זמן מה המספק כדי להוליד ולקיים את מינו, והנה תראה ותמצא בו הרכבה מסובכת מאלף אלפי נימים וגידים, כפי שדרשו ומצאו בעלי

62. אשלג, 'מאמר חרות היחיד', מתן תורה, עמ' קטז-קיו.

63. הנ"ל, 'מהותי חכמת הקבלה', שם, עמ' סז. והשוו גם לדבריו במאמר 'תורת הקבלה ומהותה', פרי חכם, א, עמ' קס: 'טעות גדולה היא לחשוב, שלשון הקבלה משמשת בשמות מופשטים, אלא אדרבה היא אינה נוגעת אלא רק בממשיות. אכן יש דברים בעולם שהם ממשיים, אף על פי שאין לנו תפיסה בהם, כגון, המגנט, החשמל ודומיהם. עם כל זה מי פתי אשר יאמר שהשמות הללו הם שמות מופשטים.'

64. Hansel (above note 15), pp. 37-46

65. אשלג, 'מהות חכמת הקבלה', מתן תורה, עמ' סד.

הפיזיולוגיה והאנטומיה ועוד אלפי רבבות יש שם ממה שלא נודע עוד לעין האנושי ומכאן תוכל להקיש כמה מיני ריבוי הרכבות של ענינים וצנורות הצריכים להתחבר בכדי להמציא ולגלות את המטרה הנשגבת ההיא.⁶⁶

הרב אשלג מסתייג מן התפיסה התאורגית של ספר הזוהר (והקבלה הלוריאנית) ולפיה מעשי האדם, ובייחוד קיום המצוות, משפיעים על מערכת האלוהות.⁶⁷ וב'מבוא לספר הזוהר' הוא כותב:

ומה שהזוהר מתאר את הכלים חו"ב תו"מ [חכמה ובינה תפארת ומלכות] באצילות שהם גדלים או מתמעטים ע"י מעשה בני אדם, וכן מצינו (בוהר בא ד"ג) 'ישראל וכו' יהבין תוקפא וחילא לקוב"ה⁶⁸ שהמשמעות היא, בהאלקיות כשהיא לעצמה. אינו ח"ו כפשוטו, כי אלקיות לא יתכן בה שום שינוי ח"ו. כמ"ש [כמו שנאמר] אני הויה לא שניתי וגו' (מלאכי ג, ו), אלא מתוך שמחשבת הבריאה היתה להנות לנבראיו, מכאן אנו למדים, שיש לו רצון להשפיע, ומתוך שאנו מוצאים בעוה"ז שהמשפיע מתגדל בקורת רוחו בעת שמתרבים המקבלים ממנו, והוא מתאוה לריבוי המקבלים, הנה מבחינה זו אנו אומרים שהמוחין מתגדלים באצילות בעת שהתחתונים זוכים לקבל השפעת האצילות, או שמפרנסים אותו. וכן להיפך, בעת שאין התחתונים כדאים לקבל שפעו, נמצאים המוחין בשיעור הזה, כמו שמתמעטים, כלומר, שאין מי שיקבל מהם. ותדמה זה אל נר, שבין אם תדליק ממנו אלף אלפי רבי רבבות נרות, או לא תדליק ממנו כלום, לא תמצא מחמת זה שום שינוי באפס מה בנר עצמו. או כמו אדם הראשון, בין אם יצאו ממנו רבי רבבות בנים כמונו היום ובין אם לא היה מוליד כלל, לא היה פועל זה על אדם הראשון עצמו שום שינוי משהו. כן עולם האצילות כשהוא לעצמו, אין בו ח"ו שום שינוי משהו, בין אם התחתונים מקבלים הימנו שפע גדול, ובין שאינם מקבלים כלום הימנו וכל הגדלות האמורה רובצת רק על התחתונים בלבד.⁶⁹

66. שם, עמ' סה.
 67. על היחלשות המגמות התאורגיות בקבלת המאה ה-20 ראו: גארב, יחידי הסגלות יהיו לעדרים, עמ' 180, 218.
 68. זוהר, ב, לב ע"ב ותרגומו: 'נותנים חווק וכוח לקב"ה'.
 69. אשלג, 'מבוא לספר הזוהר', סעיפים לא-לב, ספר ההקדמות, עמ' קמג. בהמשך מסביר הרב אשלג מדוע הזוהר נוקט לשון שמשמע ממנה שהאל מושפע מבני-האדם, וכותב שרושם זה הוא אכן רצון האל: 'כי באמת יש בזה חפץ אלקי שאלו הדימויים המתפעלים רק בנשמות המקבלים, יתראו אל הנשמות כמו שהוא ית' עצמו משתתף עמהם, כדי להגדיל ביותר את השגת הנשמות. בדומה לאב המצטמצם להראות לבנו יקירו הקטן, בפנים של צער ובפנים של נחת, אע"פ שאין בו לא מן הצער ולא מן הנחת כלום, אלא עושה זאת רק להפעיל את בנו החביב ולהרחיב הבנתו בכדי להשתעשע עמו', שם, סעיף לג, עמ' קמד. דברים אלה הם פיתוח של דברי ר' דב בר, המגיד ממזריץ, מגיד דבריו ליעקב, תורה ז (מהדורת רבקה ש"ץ-אופנהיימר), 'ירושלים תש"ן, עמ' 21. וראו: שלום רוזנברג, 'מיתוס המיתוסים', מדעי היהדות, 38 (תשנ"ח), עמ' 160-161.

התכלית של קיום המצוות, על-פי שיטתו של הרב אשלג, איננה תיקון האלוהות, אלא זיכוך הגוף האנושי והפיכת הרצון האגואיסטי לקבל לרצון האלטרואיסטי להשפיע.⁷⁰ בספר פתיחה לחכמת הקבלה כותב הרב אשלג: 'ע"י העסק בתורה ומצות ע"מ להשפיע נחת רוח ליוצרו, הוא הולך ומזכך את הכלי שלו הנקרא גוף, עד שנעשה ראוי לקבל את השפע הגדול בכל השיעור הכלול במחשבת הבריאה בעת שבראה'.⁷¹ וב'הקדמה לספר הזוהר' הוא אומר:

ועל ידי עסק המצות מ"ג שנים ואילך, שעוסק על מנת להשפיע נחת רוח ליוצרו, הוא מתחיל לטהר הרצון לקבל לעצמו המוטבע בו, ומהפכו לאט לאט על מנת להשפיע [...] וע"י תורה ומצות, נמצאים בסופם, שיהפכו צורת הרצון לקבל כמו צורת הרצון להשפיע, ואז יכולים לקבל כל הטוב שבמחשבת הבריאה, ויחד עם זה זוכים לדבקות חזקה בו ית', מפאת שזכו ע"י העבודה בתורה ומצות, להשואת הצורה ליוצרו. שזה נבחן לגמר התיקון [...] וכל העבודה בתורה ומצות, שניתנה לכלל העולם במשך שתא אלפי שני דהוי עלמא, וכן לכל פרט במשך שבעים שנות חייו, אינה אלא להביאם לגמר התיקון של השואת הצורה האמורה.⁷²

למרות הדגשת חשיבות קיום התורה והמצוות כדרך להשגת השוואת הצורה האנושית לצורה האלוהית,⁷³ הרב אשלג מסתייג מתפיסות קבליות ולאומיות פרטיקולריסטיות⁷⁴ ומציג את 'האומה הישראלית' כאוונגרד, המכשיר באמצעות קיום המצוות את עצמו ואת האנושות כולה לקבלת הכלל של 'ואהבת לרעך כמוך', שיוביל לתכלית הבריאה, היא הדבקות באל. ב'מאמר הערבות' כותב הרב אשלג:

אולם תפקידם של ישראל כלפי כל העולם דומה לתפקידם של אבותינו הק' כלפי האומה הישראלית, דהיינו כמו שזכות אבותינו עמדה לנו להתפתח ולהזדכך עד שנעשינו ראויים לקבל את התורה [...] כן מוטל על האומה הישראלית ע"י העסק בתורה ובמצוות

70. על מגמה פסיכולוגיסטית זו של הרב אשלג ראו: גארב, יחידי הסגלות יהיו לעדרים, עמ' 99-110. גארב דן ביסודות החסידיים שבתפיסה זו של הרב אשלג ורואה בה את החידוש העיקרי בקבלת הרב אשלג (עמ' 100).

71. אשלג, 'פתיחה לחכמת הקבלה', אות י, ספר פתיחה לחכמת הקבלה, עמ' טז.

72. הנ"ל, 'הקדמה לספר הזוהר', אותיות יא-יב, ספר ההקדמות, עמ' עג. וראו גם ב'הקדמה לתלמוד עשר ספירות', סעיפים ו-ז, שם, עמ' ג-ד.

73. ראו למשל במאמר 'מתן תורה', סעיף ו, מתן תורה, עמ' כג: 'אשר תכלית כל הבריאה היא אשר הברואים השפלים יוכלו ע"י קיום התורה והמצוות לילך מעלה מעלה הלוך ומתפתח עד שיזכו להדבק בבוראם ית' וית'.

74. ראו למשל את דבריו שם, סעיף ה, עמ' כא: 'ויש לנו להבין קודם כל, למה ניתנה התורה ביחוד לאומה הישראלית ולא ניתנה לכל באי העולם בשוה יחד. היש כאן ח"ו משום לאומיות? וכמוכן, אשר רק היוצא מדעתו יכול להרהר כזאת'. וראו גם את הסתייגותו מהתפיסה הלאומית-פוליטית של הגאולה, לעיל הערה 48.

לשמה להכשיר את עצמם ואת בני העולם כולו עד שיתפתחו לקבל עליהם את העבודה הגבוהה הזו של אהבת הזולת שהוא הסולם לתכלית הבריאה, שהיא דביקותו ית' כמבואר.⁷⁵

בכתביו חוזר הרב אשלג ומדגיש ש'גמר התיקון', כלומר השוואת הצורה האנושית לצורה האלוהית, הוא תכלית האנושות כולה: 'אולם הגמר של תיקון העולם, אי אפשר שיהיה זולת בהכנסת כל באי העולם בסוד עבודתו ית', כמ"ש "והיה ה' למלך על כל הארץ. ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד".⁷⁶ שלא כמו הפרטיקולריזם המאפיין את מרבית הזרמים הקבליים, הרב אשלג מציג גישה קבלית-מודרנית המאמצת ערכים אוניברסליים ואת תפיסת הקדמה של הנאורות.⁷⁷ הרב אשלג חוזר ומדגיש: 'כי זהו ודאי ואין כאן ב' דעות בדבר, אשר דבר תכלית הבריאה מוטל על כל המין האנושי יחד: שחור כלבן וכזהוב בלי שום הבדל מעיקרו'.⁷⁸ ובמקום אחר הוא כותב: 'כל האנושות המתחייבת בסופה בהכרח ובחיוב מוחלט, לבא עד לידי ההתפתחות המופלגת הזאת'.⁷⁹

אמנם האוניברסליות של הרב אשלג מסויגת, ובמקומות רבים בכתביו הוא מחזיק בתפיסה הייררכית של האנושות וטוען לעדיפות עם ישראל על שאר האומות.⁸⁰ אך שלא כמו מקובלים אחרים, הרב אשלג איננו מנמק את עדיפותו של עם ישראל במקור האלוהי של נשמותיהם (לעומת מקורם של אומות העולם ב'קליפות'),⁸¹ אלא בהתקדמות הרוחנית של עם ישראל, הנובעת מקיום המצוות, כמו גם מהייסורים המכינים את עם ישראל לתפקידו כאוונגרד הרוחני של האנושות.⁸²

75. 'מאמר הערבות', אות כ, מתן תורה, עמ' לח.

76. שם, עמ' לז.

77. וראו: גארב, יחידי הסגלות יהיו לעדרים, עמ' 100. ועל כך עמד ביק (שאו"ל), 'בין האר"י הקדוש לקארל מארקס' (לעיל הערה 21), עמ' 177 (שם הוא דן גם בדמיון בין שיטתו של אשלג לשיטה הנאו-דארוויניסטית של התאולוג הצרפתי פייר תיאאר דה-שארדן). ביק (שאו"ל) מציין שם את הקרבה בין תפיסת אשלג למטריאליזם הדיאלקטי, ועל כך ארחיב להלן.

78. אשלג, 'מאמר הערבות', מתן תורה, עמ' מ.

79. 'מהות חכמת הקבלה', שם, עמ' סד.

80. ראו בעיקר בסיום 'הקדמה לספר הזוהר', ספר ההקדמות, עמ' צח, ובהערה הבאה.

81. אמנם הרב אשלג מתאר את אומות העולם 'חיצוניות העולם' ואת ישראל 'פנימיות העולם', ראו שם, אותיות סה-סז, עמ' צה-צז. עם זאת הרב אשלג איננו מתאר חלוקה דיכוטומית בין ישראל לאומות העולם, אלא חלוקה בין פנימי לחיצוני, הקיימת גם באומות העולם (בין גסים ומוזיקים שבהם לבין חסידי אומות העולם), גם בישראל (בין לומדי סודות התורה לעוסקי ב'חלק המעשה שבה') וגם באדם הפרטי (בין הגוף ל'ניקודה שבלב').

82. ראו למשל במאמר 'הגלות והגאולה', פרי חכם, א, עמ' צה: 'יש לבאר הדבר מתוך חוק ההתפתחות גופו, אשר בטבע ההדרכה הנאמנה, שהשגנו על ידי התורה הקדושה, מבחינת דרך תורה שבהשגחה [...] הגיעה אלינו התפתחות מהירה לאין ערך יותר על גויי הארצות וכיון שחברי האומה התפתחו היה החיוב ללכת תמיד קדימה, ולדקדק ביותר בכל מצוות התורה'.

תפיסתו האקזוטית של הרב אשלג, שלפיה מותר לחשוף את סודות הקבלה, ופעילותו להפצת חכמת הקבלה בין שדרות העם⁸³ (פעילות האופיינית למקובלים מודרניסטיים רבים אחרים),⁸⁴ מתבססת אמנם על תפיסות קבליות מסורתיות, הכורכות את הגאולה עם הפצת הקבלה, אך מבטאת גם את הערך המודרני של הדמוקרטיזציה של הידע. אף על פי שהרב אשלג לא פעל להפצת הקבלה בין הגויים, והוא איננו ממליץ במפורש על הפצת הקבלה לאומות העולם, הרי ממה שהבאתי מדבריו (הגמר של תיקון העולם, אי אפשר שיהיה זולת בהכנסת כל באי העולם בסוד עבודתו ית') ושיבאו להלן (היהדות צריכה לתת דבר חדש לגויים [...]) בחכמת הדת ובצדק ובשלום, שבוה רוב הגויים תלמידנו הם) אפשר להסיק שהרב אשלג ראה בחיוב את הפצת הקבלה לאנושות כולה, לפחות בעתיד, וראה בה חלק מתהליך הגאולה. למשל, בהקדמה לפנים מאירות ופנים מסבירות: 'וכאשר יושלמו בני ישראל עם הדעת השלם יתגברו מעיינות התבונה והדעת מעל לגבול ישראל וישקו לכל אומות העולם, כמ"ש כי מלאה הארץ דעה את ה'.'⁸⁵

המגמה האוניברסלית של הרב אשלג כרוכה בתפיסותיו הקומוניסטיות. שליחותו של עם ישראל איננה מתמצית רק בקיום המצוות, אלא בהקמת חברה קומוניסטית אלטרואיסטית בארץ ישראל.⁸⁶ בקטע שהבאתי לעיל, כותב הרב אשלג: 'הק' האלט' [הקומוניזם האלטרואיסטי], הוא דבר נדיר לרוח האדם, ולפיכך העם היותר אציל, דהיינו עם ישראל, צריך לקבל על עצמו להראות דוגמה לכל העולם'.⁸⁷ וכן הוא כותב: 'היהדות צריכה לתת דבר חדש לגויים ולזה הם מחכים משיבת ישראל לארץ, ואין זה בחכמות אחרות, כי בהם לא חידשנו מעולם ובהן אנו תמיד תלמידיהם, אלא המדובר הוא בחכמת הדת ובצדק ובשלום, שבוה רוב הגויים תלמידנו הם וחכמה זו מיוחסת רק לנו'.⁸⁸ ובמקום אחר: 'ואם יקבלו המשטר הק' הבין לאומי [...] יתן להם סיפוק להיות אבנגארד לגאולת העולם'.⁸⁹

83. כך נכתב בראש הקונטרסים שפרסם הרב אשלג בשנת 1933. הרב אשלג חזר על קריאתו להפצת הקבלה במקומות רבים בכתביו, ראו למשל ב'הקדמה לפנים מאירות ופנים מסבירות', אות ה, ספר ההקדמות, עמ' קז-קח, וכן בהערה הבאה.

84. על הדחף להפצת הקבלה בקבלת המאה ה-20, בעיקר של הרב אשלג והרב קוק ראו: גארב, יחידי הסגלות היו לעדרים, עמ' 43-67. על אידאל גילוי הסוד והפעילות להפצת הקבלה של צייטלין והרב אשלג, כמו גם מקובלים אחרים שפעלו להפצת הקבלה במחצית הראשונה של המאה ה-20, ראו: מאיר, 'נפתולי סוד' (לעיל הערה 7).

85. אשלג, 'הקדמה לספר פנים מאירות ופנים מסבירות', אות ד, ספר ההקדמות, עמ' קז-קח.

86. הרב אשלג ציפה שהערבים ישתלבו בחברה הקבלית-קומוניסטית שתקום בארץ ישראל: 'מתוך שהדת יהי בין לאומי אפשר לקנות ע"י כסף וע"י השפעה דתית את לב השע"כין הערבים, שיקבלו הדת בשותפות עמנו לאגודה אחת ויעשו נפשות בין העובדים והרכושים הערבים. מזה יצמח טובה לציונות, כי מאחר שיקבלו הדת שמחייב אהבה והשפעה לכל האנושיות יחד במדה אחת א"כ לא ייצרו עינם על גול הארץ, כי יבינו שהארץ לה' הוא. רמת החיים של הערבים, יהי' שוה עם רמת החיים של היהודים, וזה יהיה בקשש גדול לעשיית נפשות ביניהם', לייטמן, כתבי הדור האחרון, עמ' 360.

87. שם, עמ' 318 (גוטליב, הסולם, עמ' רא).

88. לייטמן, כתבי הדור האחרון, עמ' 341 (גוטליב, הסולם, עמ' רא).

89. לייטמן, כתבי הדור האחרון, עמ' 335.

הרב אשלג לא הסתפק בציפייה שמדינת ישראל תאמץ משטר קומוניסטי ופעל לייסד את חברת 'ואהבת לרעך כמוך', חברה קבלית-קומוניסטית שתעסוק בכל ענפי הכלכלה. תקנון החברה, המצוי בעזבונו, פותח בקביעה: 'על כל חבר מוטל למלא את ההחברים את כל מחסורי הגוף אשר יחסר להם והתלוויים בהם. על כל חבר מוטל לפתח את לבו באהבת זולתו בכל האמצעים המתאימים לה. להעמיד מטיפים בשיעורי ערב, ולהדפיס ספרים המתאימים להתפתחותה של המטרה הנ"ל'.⁹⁰

הרב אשלג, המשלב את האידאל הקומוניסטי בתפיסת התיקון הקבלית, אימץ את הדיאלטיקה המארקסיסטית המשמשת עיקרון מרכזי בשיטתו הקבלית.⁹¹ כפי שראינו לעיל, הרב אשלג מקבל את הדיאלטיקה ההיסטורית של מארקס ובמאמרו 'ביקורת למרקסיזם' הוא אומר:

אשר האנושיות מתקדמת לאט לאט באופן דרגתי, והיא מטפסת ועולה כמו על שלבים של סולם. כל שלב שבה אינו אלא שלילת השלב שקדמה לה. כן כל תנועה וכל מצב, שקבלה האנושיות בהנהגת המדיניות, אינו אלא שלילת המצב שמקודם לה [...] וכן תמיד בזה אחר זה. הרי שכוחות השלילים הללו המתגלים בהמצבים הם סבות התקדמות שבהאנושיות: שעל ידיהם היא מטפסת ועולה כעל שלבות הסולם: והמה הבטוחים לתפקידם, להביא האנושיות עד לשלב האחרון של התפתחות הוא אותו המצב המקווה, הנקי מכל שמץ וכל דופי.⁹²

בדברים שלעיל משתמש הרב אשלג במונח 'סולם' לתיאור ההתקדמות הדיאלקטית של ההיסטוריה. מונח זה (שיש לו תפקיד מרכזי בהגותו של בעל הסולם) משמש גם לתיאור השתלמות האדם לקראת תכליתו. הצדיקים, לדברי הרב אשלג, בהקדמתו לתלמוד עשר ספירות 'מתחילים לפסוע על המדרגות הרבות, שבסולם המוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, בסו"ה [בסוד הכתוב] 'וצדיקים ילכו מחיל אל חיל' [...] אשר העבודות הללו מכשירות אותם לחפץ ה', שתתקיים בהם מחשבתו ית' שבבריאה'.⁹³

90. אני מודה לקבוצת בני ברוך שהעמידה לרשותי צילום של תקנון זה, שמפורטות בו הזכויות והחובות של החברים: 'כל חבר [...] מחוייב להכניס להקופה של החברה כל הרווחים שלו במילואם. כל חבר מקבל תקציב מסוים לפי הערכת הועד, באופן שיספיק לכל צרכיו. אם הכנסתו של החבר הוא מרובה על התקציב הניתן לו, אז ינתן לו מניות החברה (כלהלן) על העודף. אם יארע פעמים שהכנסתו מועטת מהתקציב הניתן לו, אז ינוכה מן המניות שבידו. ואם אין לו מניות, לא יגרעו משום זה מתקציבו, אלא שנתנים לו מקופת החברה בהלואה. והוא הדין במקרה של מחלה או איזה תאונה ח"ו. חבר המתרשל בעבודתו, יש כח להב"ד [להבית דין] של החברה להוציאו מהחברה בכל עת, ומאבד עם זה כל זכויותיו, והכסף המוזמן שהכניס, הוא יוכל לתבוע רק אחר תום זמן החברה, ובלי שום רווחים. כל חבר מחוייב לעסוק במקצוע שלו או בהמפעלים של החברה, הכל כפי שיושת עליו מהועד'.

91. ועל כך עמד ביק (שאו"י), 'המקובל רבי יהודה הלוי אשלג - "הארי החי", משנת קבלה וסוציאליזם' (לעיל הערה 21), עמ' 119-123; הנ"ל, 'בין האר"י הקדוש לקארל מארקס' (לעיל הערה 21), עמ' 177-179.

92. האמה (לעיל הערה 18), עמ' 8.

93. תלמוד עשר ספירות, סעיף קלג.

ההתפתחות הדיאלקטית אליבא דרב אשלג איננה באה לידי ביטוי רק בהיסטוריה, אלא בבריאה כולה. בהמשך המאמר הוא כותב: 'ויש לדעת שהחוק הזה הוא חוק מקיף לכל הבריאה כולה. ועליו נבנו כל מערכות הטבע כולה, הן הבלתי אורגניים והן האורגניים, עד למין האנושי בכל תכונותיו האידיאליים כמו החומריים'.⁹⁴ ברשימותיו הוא כותב שהבריאה כולה מתקדמת בדרך דיאלקטית ממצב של תענוג, דרך הייסורין, לסינתזה הרוחנית העליונה, ה'הרגש מחוץ להעור':

העולם נברא ע"י התפתחות בסבתיות ע"ד [על דרך] המאטריליוס ההסתורי וע"פ הדיאלקטיקא של הגל. תעוים ואנטיטעוים וסינתעוים. אכן הוא תכליתית להרגש עם השי"ת [השם יתברך] מדצח"ם [דומם צומח חי מדבר] עד לנבואה או לדעת ה'. התענוג הוא הטעוים, והייסורין הוא האנטיטעוים והרגש מחוץ להעור הוא הסינתעוים.⁹⁵

התפתחות דיאלקטית זו איננה אלא אותה טרנספורמציה של הרצון לקבל ההופך לרצון להשפיע ועומדת כאמור ביסוד שיטתו של הרב אשלג. ב'הקדמה לספר הזוהר' מתאר הרב אשלג את התפתחות הנשמות ממציותן במחשבת הבריאה של האין-סוף, טרם בריאת העולמות (מצב א), דרך קיומן בהיסטוריה, 'שתא אלפי שני' (מצב ב), למצבן ב'גמר התיקון' (מצב ג).⁹⁶

והענין הוא, כי ב' דרכים הכין לנו השי"ת במצב הב', כדי להביאנו אל מצב הג'. הא' הוא, דרך קיום התורה ומצות, ע"ד שנתבאר לעיל. ודרך הב' הוא, דרך יסורין, אשר היסורים בעצמם ממרקין את הגוף, ויכריחו אותנו לבסוף להפך את הרצון לקבל שבנו ולקבל צורת הרצון להשפיע, ולהדבק בו ית'.⁹⁷

על-פי הרב אשלג, הדבקות באל, הפיכת הרצון לקבל לרצון להשפיע, היא הסינתזה האחרונה של ההוויה: 'העקרון: השפעה לולתו, ההנהגה: משטר חובה: למינימום חיים ומעשי מצוות לרמת חיים להחברה. התכלית והמטרה: דבקותו ית'. זהו לדעתי הסינתעוים האחרון שאין ההעדר גנוז בתוכו עוד'.⁹⁸

94. שם.

95. לייטמן, כתבי הדור האחרון, עמ' 353.

96. 'והנך מוצא בהכרח שיש ג' מצבים לנשמות בדרך כלל. מצב הא' הוא מציאות בא"ס ב"ה [באין סוף ברוך הוא] במחשבת הבריאה שכבר יש להן שם צורה העתידה של גמר התיקון. מצב ב' הוא מציאותן בבחינת שתא אלפי שני [...] מצב הג' הוא גמר התיקון של הנשמות אחר תחית המתים שאז יגיע התיקון השלם גם אל הגופין, כי אז יתפכו גם את הקבלה עצמה, שהיא צורת הגוף, שתשרה עליה צורה של השפעה טהורה, 'הקדמה לספר הזוהר', אות יד, ספר ההקדמות, עמ' עד-עה.

97. שם, אות טז, עמ' עה.

98. לייטמן, כתבי הדור האחרון, עמ' 356, וכן: 'שכל הויה יש בתוכה גנוז ההעדר וקיום ההויה כל עוד שלא נגלה ההעדר שבה, וכשיתגלה ויתפתח האנטיתעוים הוא מחריב את התעוים, ומביא במקומה הויה היותר מושלמת מהראשונה, להיותה כוללת התיקון של האנטיתעוים הקודמה. (כי כל העדר הוא קודם להויה)

* * *

אימוץ העיקרון הדיאלקטי בתור עקרון יסוד השולט בתהליכי הבריאה, ממחשבת האינ-סוף עד גמר התיקון, זיהוי הגאולה עם הקמת חברה קומוניסטית אלטרואיסטית, ראיית תפקידו ההיסטורי של עם ישראל כאוונגרד המוביל את האנושות כולה ל'גמר התיקון' ופעילותו להפצת תורת הסוד, מבטאים את אופיה המודרני של קבלת הרב אשלג. בעל הסולם יצר שיטה קבלית, המעוגנת בעולמה של הקבלה הקלאסית, אך משלבת בה עקרונות ותפיסות עולם מודרניות.

כפי שאמרתי בפתיחת דברי, הרב אשלג לא זכה להשפיע רבות בחייו, ואף בשנים שלאחר פטירתו עסקו בשיטתו רק קבוצות קטנות של בני משפחתו ותלמידיו.⁹⁹ הקבלה המודרניסטית של הרב אשלג, כמו גם נסיונות אחרים לשילוב בין הקבלה למודרנה, לא זכו להשפעה רבה בתקופה המודרנית ונותרו, עד לאחרונה, בשוליה של התרבות הישראלית. אולם בשנים האחרונות זוכה קבלת הרב אשלג לתשומת לב רחבה הרבה יותר וקבוצות קבליות רבות, ובכללן הקבוצות הקבליות הגדולות ביותר הפועלות כיום, 'המרכז לקבלה' ו'בני ברוך', מתבססות על שיטתו הקבלית ופועלות להפצת תורתו.¹⁰⁰ ההתעניינות בקבלת הרב אשלג היא חלק מהתעוררות רחבה בחברה הישראלית, הבאה לידי ביטוי גם בעניין ההולך וגובר בהיבטים המיסטיים והקבליים של הגותו של הרב קוק. נסיונות השילוב בין הקבלה למודרנה, שלא זכו להשפעה ציבורית נרחבת בעידן המודרני, זוכים להצלחה ניכרת בעידן הפוסט-מודרני דווקא.

וע"כ מכונה הויה השנייה בשם "סינתזיס", כלומר שהיא כוללת ונולדת משניהם, שהם הויה והעדרה שקודמו אל הויה זו החדשה. ועד"ז הולכת האמיתיות ומושלמת תמיד ע"י ה"דרך יסורין" שהם הויה והעדר, טעוים ואנטיטעוים, ומולידים תמיד סינתעוים יותר אמיתיים עד שמגלה הסינתזה השלמה, שם, עמ' 355-356.

99. לתיאור הפעילות של בנו של הרב אשלג ותלמידיו בשלהי שנות השישים של המאה שעברה ראו:

'Herbert Weiner, 9 1/2 Mystics', *The Kabbalah Today*, New York 1969, pp. 96-101

100. על הצגת עקרונות קבלת הרב אשלג בסרטון הווידאו 'למות ביום אחר' של הזמרת מדונה, התלמידה המפורסמת ביותר של המרכז לקבלה, ראו: הוס, 'למות ביום אחר: מדונה והקבלה הפוסטמודרנית',

זמנים, 81 (תשס"ה), עמ' 4-11.